

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 343.1

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ

Кретчак Олена Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
психолог роти патрульної служби
поліції особливого призначення
«Херсон» ГУНП України
в Херсонській області,
(м. Херсон, Україна)

У статті проаналізовані питання важливості забезпечення якісної системи психологічного забезпечення професійної діяльності досудового слідства Національної поліції України. Підкреслюється важливість розвитку сучасної моделі особистості професіонала, за рахунок пошуку ним шляхів, способів і засобів удосконалення в умовах професійного середовища та необхідною зміною парадигми саморозвитку та самоактуалізації.

Автор зазначає, що специфіка слідчої діяльності полягає у наявності великої кількості чинників морального і фізичного напруження, в тому числі ситуацій конфліктного спілкування та протидії слідству з боку окремих категорій громадян. Тому важливим питанням у вирішенні означених негараздів, на думку автора, є пошук шляхів та умов, що впливають на підвищення ефективності розслідування злочинів слідчими. Важливим напрямком в цьому він вбачає насичення професійної діяльності слідчих психологічним компонентом, за рахунок напрацювання системи відповідних психологічних компонентів, що сприятимуть розвитку й покращенню професійної діяльності слідчих на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Ключові слова: система психологічного забезпечення, професійно-психологічний відбір, психологічне супроводження проходження служби, професійно-психологічна підготовка, психологічні особливості розслідування злочинів; тактичні дії, психотехнології і психотехніки, професійно-психологічна підготовленість слідчого.

Значение психологического обеспечения в реализации профессиональной деятельности следователей

Кретчак Елена Николаевна,
кандидат психологических наук,
психолог роты патрульной службы

полиції особового призначення
«Херсон» ГУНП України
в Херсонській області,
(г. Херсон, Україна)

В статті проаналізовані питання важливості забезпечення якісної системи психологічного забезпечення професійної діяльності досудебного слідства Національної поліції України. Підкреслюється важливість розвитку сучасної моделі особистості професіонала, за рахунок пошуку ним шляхів, способів і засобів удосконалення в умовах професійної середовища і необхідністю зміни парадигми саморозвитку і самоактуалізації.

Автор зауважує, що специфіка слідственої діяльності полягає в наявності великої кількості факторів морального і фізичного напруження, в тому числі ситуацій конфліктного спілкування і протидії слідству з боку окремих категорій громадян. Тому важливим питанням в розв'язанні вказаних проблем, на думку автора, є пошук шляхів і умов, що впливають на підвищення ефективності розслідування злочинів слідчими. Важливим напрямком в цьому він бачить насичення професійної діяльності слідчих психологічним компонентом, за рахунок навантаження системи відповідних психологічних компонентів, що сприяють розвитку і покращенню професійної діяльності слідчих на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Ключові слова: система психологічного забезпечення, професійно-психологічний відбір, психологічне супроводження проходження служби, професійно-психологічна підготовка, психологічні особливості розслідування злочинів; тактичні дії, психотехнології і психотехніки, професійно-психологічна підготовленість слідчого.

The Most Important Psychological Forgotten in the Realisation of Professional Dialogents Of Slidesh

Kretchak Elena Nikolaevna,
candidate of psychological sciences,
psychologist of patrol service company
special police Kherson State University
of Ukraine in the Kherson region,
(Kherson, Ukraine)

The article analyzes the importance of providing a quality system of psychological support for the professional activities of the pre-trial investigation of the National Police of Ukraine. The importance of developing a modern personality model of a professional is emphasized, by searching for ways, ways and means of improvement in a professional environment and the need to change the paradigm of self-development and self-actualization.

The author notes that the specificity of the investigative activity is the presence of a large number of factors of moral and physical tension, including situations of conflict communication and counteraction to the investigation by certain categories of citizens. Therefore, in the opinion of the author, an important issue in the solution of these problems is the search for ways and conditions that affect the effectiveness of investigating crimes by investigators. He sees an

important direction in this as saturation of the professional activity of investigators with a psychological component, through the development of a system of appropriate psychological components that contribute to the development and improvement of professional activity of investigators at the present stage of development of our society.

Key words: psychological support system, professional psychological selection, psychological support of the service, professional psychological preparation, psychological features of crime investigation; tactical actions, psychotechnology and psychotechnics, and the professional-psychological preparedness of the investigator.

Постановка проблеми: Унікальність та самобутність соціально-культурної та економічної ситуації в Україні в теперішній час полягає в тому, що необхідність якісних перетворень у нашому суспільстві переростає у проблему професійного розвитку людини, автоматично переводячи її у ранг пріоритетних завдань.

Безсумнівно, кожен працівник повинен сумлінно, компетентно та результативно виконувати свої професійні обов'язки. Тому розвиток особистості в умовах нестабільного та несприятливого впливу соціально-економічних негараздів зумовлюється, насамперед, пошуком шляхів, способів і засобів удосконалення ефективності професійного середовища, зміною парадигми саморозвитку та самоактуалізації особистості, а також її самовиховання та самоосвіти за рахунок орієнтації на парадигму творчого конкурентоздатного професіонала сучасного суспільства.

Згідно з Конституцією України, головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а найвищою соціальною цінністю є життя людини, її здоров'я і честь. Центральним органом виконавчої влади, що покликаний на виконання таких професійних завдань, є Національна поліція України, яка служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки і порядку в державі.

У Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 року № 1118-р [1], наголошується на необхідності сформованості стабільного та високопрофесійного кадрового складу органів Національної поліції, який здатний належно виконувати свої професійні завдання у сфері внутрішніх справ.

З прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України, беззаперечно, зросли вимоги й до професіоналізму і психологічної підготовленості поліцейських, в тому числі – слідчих, які в умовах реформування судово-правової системи виконують професійні завдання у сфері досудового розслідування.

Професіоналізм працівників досудового слідства – це, перш за все результат їх інтелектуальної діяльності, невід'ємною складовою частиною

якої є безперервне підвищення рівня професійної підготовленості та вдосконалення форм і методів роботи слідчого.

Аналіз публікацій на тему дослідження: Аналізуючи передовий досвід психологічної науки, слід констатувати, що проблемам діяльності слідчого присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних науковців: В.Г. Андросюка, Д.О. Александрова, В.Л. Васильєва, Н.І. Ефімової, Л.І. Казміренко, Л.П. Конишева, М.В. Костицького, Д.П. Котова, М.М. Коченова, А.С. Кривошесєва, І.А. Кудрявцева, В.Г. Лукашевич, О.Д. Ситковського, Г.О. Юхновця, Т.Н. Blau, S.M. Fulero, D. Canter, R.S. Malpass, G.L. Wells та ін.

Високо оцінюючи праці вищеназваних вчених, слід констатувати, що комплексні дослідження професійної діяльності слідчих з урахуванням сучасного рівня злочинності і завдань, що стоять перед органами досудового розслідування, у вітчизняній юридичній психології до теперішнього часу не проводилися. Для вирішення проблеми забезпечення і підвищення ефективності професійної діяльності слідчих, на наш погляд, необхідно визначитися, перш за все, з системою відповідних психологічних компонентів, що сприяють розвитку професійної діяльності слідчих. У такому аспекті означена проблема у науковому світі ще недостатньо досліджувалась.

В юридичній психології також відсутні наукові дослідження з питань психологічного забезпечення професійної діяльності слідчих, недостатньо розроблені вимоги щодо професійної діяльності фахівця-психолога та критерії ефективності його практичного вкладу в питанні розслідування злочинів. Все це свідчить про особливу актуальність і значимість дослідження у цих напрямках юридичної психології.

Метою статті є аналіз та пошук шляхів та умов, що впливають на підвищення ефективності розслідування злочинів органами досудового слідства за рахунок насичення діяльності її членів саме психологічним змістом.

Виклад основних положень: Об'єктом реалізації кадрової роботи в органах Національної поліції є Департамент кадрового забезпечення Національної поліції. Саме він є структурним підрозділом апарату центрального органу управління Національної поліції, який безпосередньо забезпечує реалізацію державної політики з питань кадрової роботи Національної поліції. Відповідно до наказу Національної поліції України від 12.12.2015 року № 136 «Про затвердження Положення про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України» одним із основних його завдань є організація роботи системи психологічного забезпечення поліцейських і працівників Національної поліції тощо [2].

З метою реалізації вищезазначеного питання у Департаменті кадрового забезпечення Національної поліції України функціонує управління

соціально-психологічної роботи та проходження служби, у складі якого діє відділ соціально-гуманітарної роботи та оформлення документів учасників бойових дій, відділ психологічного забезпечення та відділ проходження служби [3].

М. Криштанович наголошує, що покращення ефективності професійної діяльності є багатоаспектним і передбачає формування цілісної системи роботи з кадрами, яка має бути нерозривно пов'язана з ключовими завданнями зміцнення законності і правопорядку, повною мірою відповідати потребам країни. Основними напрямками кадрового забезпечення ОВС є: удосконалення управління кадровими процесами; комплектування органів внутрішніх справ кваліфікованим і компетентним персоналом, підвищення ефективності використання кадрового потенціалу; розвиток сучасної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів; розвиток психологічної служби органів внутрішніх справ [4].

Одним із дієвих напрямків, що сприяє підвищенню ефективності виконання службових завдань працівниками досудового слідства, на нашу думку, є саме психологічне забезпечення їх професійної діяльності. При цьому під психологічним забезпеченням розуміється комплексне використання здобутків та напрацювань психологічної науки, її засобів, методів і технологій спеціально підготовленими або достатньо компетентними у цій сфері особами з метою вдосконалення професійної діяльності.

Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників досудового слідства здійснюється за багатьма напрямками: організація та проведення професійного психологічного відбору, здійснення психологічного супроводження в різних професійних ситуаціях, організація і проведення соціально-психологічної роботи в службових колективах, проведення професійно-психологічної підготовки; психологічне забезпечення оперативно-службових заходів.

Говорячи про питання вдосконалення психологічного забезпечення діяльності слідчого слід зупинитися на теоретичних моментах цієї проблематики в юридичній психології. У широкому розумінні цього поняття, проблематика вдосконалення роботи психологічної служби, знаходження оптимального підходу щодо її розвитку вітчизняними психологами розпочала широко розроблятися у 80-х роках ХХ сторіччя, причому переважно для психологічної служби в промисловості в роботах Ю.М. Забродіна, В.В. Новікова та у сфері освіти Н.М. Пейсаховим, І.В. Дубровіною, А.Г. Асмоловим та ін.

Методологічною підставою для вирішення питань психологічного забезпечення професійної діяльності слідчого постають: принцип єдності

свідомості та діяльності (С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонт'єв, Л.С. Виготський та ін.), теоретико-методологічні розробки вчених-юристів В.Л. Бикова, А.Р. Ратінова, В.Ф. Статкуса, В.С. Часткового та ін. і вчених-психологів В.Л. Васильєва, Л.П. Конишева, М.М. Коченова, М.І. Мар'їна, В.М. Позднякова, В.В. Романова, Ф.С. Сафуанова, О.М. Столяренко та ін.

З цих положень випливає, що взаємодію діяльності слідчого та психолога необхідно розглядати як цілеспрямовану і психологічно підготовлену систему.

Найважливішим методологічним підґрунтям пізнання питання психологічного забезпечення розслідування злочинів є принцип системності, який вимагає виконання наступних завдань:

1) аналіз особливостей психологічного забезпечення розслідування злочинів;

2) відображення психологічних особливостей розслідування злочинів;

3) співвіднесення використовуваних тактичних, професійно-психологічних дій з психологією злочинних груп, протидією розслідуванню з боку цих груп;

4) опис психотехнологій і психотехнік з розкриттям психологічних прийомів і правил-рекомендацій щодо їх застосування, за допомогою яких слідчий забезпечує виконання взаємопов'язаних професійно-психологічних дій;

5) встановлення особливостей взаємодії слідчого та психолога в процесі розслідування цієї категорії справ;

6) розкриття структури та стану професійно-психологічної підготовленості слідчого для конкретизації завдань професійно-психологічної підготовки слідчих;

7) аналіз стану професійної підготовки психологів органів внутрішніх справ для визначення шляхів удосконалення підготовки психологів і їх дій по підвищенню ефективності розслідування злочинів.

Специфіка завдань, що вирішуються слідством – це одна з найбільш значущих моделей в діяльності психологічної служби. Тому, на наш погляд, психологічне забезпечення розслідування злочинів повинно включатися у вирішення таких завдань:

– організаційно-психологічних – психологічне забезпечення організації та здійснення професійно-психологічної підготовки, підвищення кваліфікації слідчих, спеціальної підготовки психологів; забезпечення взаємодії слідчого та психологів у розслідуванні та профілактиці злочинів;

– оперативно-розшукових – забезпечення психологічними знаннями, техніками та технологіями за рахунок використання комплексу оперативно-розшукових заходів і розшукових дій;

- процесуально-слідчих - забезпечення психологічними, тактико-психологічними прийомами, психотехніками і психотехнологіями, що проваджуються у справах процесуальних і слідчих дій для встановлення обставин у справі;

- профілактичних - забезпечення системою правомірних психологічних і педагогічних методів, засобів і прийомів для здійснення виховної, корекційної, профілактичної роботи з учасниками слідчих дій;

- індивідуальних - забезпечення напрямків психологічного забезпечення (консультування, допомога, підготовка, корекція, експертиза тощо) у відношенні до окремого слідчого, учасника слідчих дій, законного представника тощо;

- групових - забезпечення напрямків психологічного забезпечення (консультування, допомога підготовка, корекція, експертиза тощо) у відношенні до колективів слідчих, оперуповноважених карного розшуку, членів оперативно-слідчої групи; злочинної групи;

- ситуаційних - психологічне забезпечення діяльності та особи окремого слідчого, сприяння профілактичного впливу на різні категорії учасників судочинства тощо.

Вказані моменти дозволяють адаптувати їх в професійну діяльність зазначених професійних категорій працівників.

Отже, можна констатувати, що на сучасному етапі сформовано певне теоретичне та прикладне підґрунтя практичного використання психологічних знань в слідчій діяльності, яке розвивається й надалі за трьома напрямками:

1. В *науково теоретичному* - з метою розробки теорій слідчої діяльності та на їх основі створення концептуальних положень з психологічного забезпечення професійної діяльності слідчих, а також науково-обґрунтованої бази її власного розвитку. До того ж наукові дослідження в галузі слідчої діяльності повинні відбуватися на межі двох наукових дисциплін: юридичної психології та психології праці.

На думку вчених, які займаються проблемами психології слідчих, в цьому напрямку, існує проблема недостатності залучення в психологічну теорію слідчих досягнень цілого ряду галузевих наук - соціології, загальної та соціальної психології, психофізіології і педагогіки, що призвело до відставання в розробці основних її положень [5, с. 58].

Цей факт є порушенням одного з найважливіших принципів психології - принципу комплексності. Тому на цей момент необхідно звернути більшу увагу під час проведення наукових досліджень в галузі слідчої діяльності.

2. В *науково-практичному* - з метою розробки та впровадження в практичну діяльність слідчих психологічних рекомендацій, які дозволять підвищити ефективність розслідування злочинів. Реалізація цього напрямку

дозволить створити науково-практичну базу для професійної діяльності працівників досудового слідства України.

3. В *практичному* – з метою безпосереднього використання в практичній діяльності слідчим спеціальних знань, вмінь та навичок, а також рекомендацій з практичного здійснення слідчої діяльності, з урахуванням її психологічного змісту, її професійних аспектів та особливостей. Використання в практичному напрямку діяльності психологічних знань безпосередньо сприятиме підвищенню ефективності розслідування злочинів.

Проведений аналіз відповідної наукової літератури, на нашу думку, дозволяє до завдань системи психологічного забезпечення органів досудового слідства, в якій буде передбачена участь психолога, віднести, такі: профорієнтаційну роботу з можливими кандидатами для слідчої роботи; професійно-психологічний відбір; професійну адаптацію (наставництво, стажування); професійне навчання (перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів, службова підготовка); психологічне супроводження досудового слідства системи Національної поліції України.

Розглянемо означені нами вище елементи системи психологічного забезпечення органів досудового слідства більш детально.

У сучасних умовах ефективність добору кандидатів для органів досудового слідства багато в чому залежить від вірно організованої та здійснюваної профорієнтаційної роботи. В науковій літературі не існує єдиної точки зору щодо сутності явища «професійна орієнтація» (далі – профорієнтація). Так, на думку І.М. Назімова профорієнтаційна робота – це система заходів з підготовки молоді до вибору професії, шляхів її набуття, а також закріплення за нею наставників [6, с. 144].

Профорієнтація складається з двох елементів (стадій): професійної інформації та професійної консультації. Так, професійна інформація має на меті ознайомлення населення з основними професіями та спеціальностями: змістом та умовами праці чи служби, оплатою, режимом робочого дня, перспективою підвищення кваліфікації та ін. [6].

Як відзначає І.М. Шопіна, основними джерелами одержання інформації щодо особливостей професії слідчого є: 1) детективи та кінофільми щодо роботи правоохоронних органів – 42% опитаних; 2) розповіді батьків, родичів, друзів, які працюють в органах внутрішніх справ – 22% опитаних; 3) інформація, одержана під час занять з основ правознавства у загальноосвітніх навчальних закладах – 17% опитаних; 4) консультації психолога загальноосвітнього навчального закладу – 8% опитаних; 5) інформація, одержана від працівників комерційних відділень юридичних закладів освіти під час спеціальних профорієнтаційних заходів у

загальноосвітньому закладі – 6% опитаних; б) вважають, що не мають такої інформації – 5% опитаних [7, с. 90].

Основне завдання професійної консультації полягає в тому, щоб в результаті аналізу здібностей та інших психофізичних якостей осіб порекомендувати їм найбільш сприятливі для них види професій чи спеціальності. Таке розуміння професійної консультації передбачає її проведення спеціально уповноваженими суб'єктами – працівниками відділів та відділень комплектування підрозділів роботи з персоналом органів внутрішніх справ. На жаль, означена форма професійної орієнтації не одержала належного розвитку у досудовому слідстві.

На нашу думку, профорієнтаційну роботу необхідно проводити не з випускниками загальноосвітніх закладів, які вже не мають змоги за кілька місяців суттєво скорегувати недоліки у своїй підготовці, а на більш ранніх стадіях навчання, щоб дати можливість учневі набути знань, оволодіти навичками та розвинути якості, від наявності яких буде залежати успішність подальшого навчання та роботи за певним фахом.

Наступним елементом системи роботи з персоналом в органах досудового слідства є професійно-психологічний відбір, який передбачає забезпечення якісного комплектування слухачами навчальних закладів, які здійснюють підготовку для слідчих підрозділів.

Вибір найбільш придатних кандидатів на навчання покликаний забезпечити існуючий в системі Національної поліції України багатоступеневий професійний відбір. Під професійним відбором ми розуміємо спеціально організований дослідницький процес, метою якого є виявлення та визначення за допомогою науково обґрунтованих методів ступеню та можливостей формування медичної, психофізіологічної та соціально-психологічної придатності претендентів на навчання.

Аналіз зарубіжних публікацій та аналітичних матеріалів, присвячених добору кадрів для служби в поліцію за кордоном, свідчить про певну тотожність розвитку цих напрямів. При прийомі на службу також провадиться медичне обстеження, співбесіда, іспити, тестування. Зарубіжні психологи віддають перевагу тестуванню, розуміючи при цьому його переваги і недоліки. Так, тести дозволяють відразу відсіяти явно непридатних кандидатів та вивільняють час для більш глибокого вивчення тих, хто задовольняє первісним вимогам. Вітчизняний професійний відбір, на нашу думку, має надто загальний характер, спрямовані на виявлення загальних, а не спеціальних здібностей, та й прогноз успішності служби має надто невеликий термін [8, 9].

Особливе значення під час професійного відбору кандидатів в ОВС має визначення мотивів вибору спеціальності слідчого. Як на нашу думку, виявлення професійних мотивів та цілеспрямоване формування в ході

навчального процесу дозволить: відбирати кандидатів зі стійкою професійною; підвищити ефективність професійної підготовки та навчання для скорішого включення в професійну діяльність; забезпечити найшвидше становлення фахівця, значною мірою забезпечити самостійне засвоєння людиною знань як протягом навчання в навчальному закладі, так і після його закінчення [10, с. 56].

Наступним елементом системи психологічного забезпечення слідчої діяльності є професійна адаптація. Поняття адаптації (від латинського *adaptatio* – пристосовування) широко вживається у природознавчих, суспільних та технічних науках. В філософії адаптація визначається як процес пристосовування системи до умов зовнішньої та внутрішнього середовища, а також як наслідок такого процесу [11, с. 8].

На нашу думку, критеріями адаптації особистості до певної трудової діяльності можуть бути: налагодження психологічного клімату в колективі; продуктивність трудової діяльності; задоволеність працею тощо.

Специфіка адаптації молодих працівників в органах досудового слідства обумовлена характером їх діяльності, а також умовами, у яких вона здійснюється. Тому важливим у процесі адаптації молодих працівників є психологічний аспект, який полягає в пристосуванні людини як особистості до існування в суспільстві відповідно з його вимогами до власних потреб, мотивів, здібностей та інтересів людини. Без професійної адаптації неможливе забезпечення професійної надійності слідчого апарату, який здатний виконувати свої професійні завдання як за звичайних умов професійної діяльності, так і в екстремальних ситуаціях [12].

Професійна адаптація молодого слідчого виявляється у його пристосуванні та звиканні до характеру, режиму та умов праці, у певному рівні оволодіння фаховими знаннями, вміннями та навичками, у формуванні відповідних професійних якостей особистості, які потрібні для успішного оволодіння певною спеціальністю і включає в себе такі компоненти: адаптація до змісту діяльності; адаптація до умов діяльності; адаптація до службового колективу; адаптація до стосунків з керівництвом та колегами. Відсутність хоча б одного із вказаних вище компонентів призводить до порушення всього процесу і не дозволяє говорити про успішність адаптації, що в подальшому може призводити до низької ефективності та якості діяльності, дисциплінарним порушенням тощо.

Важливе місце в системі роботи з персоналом органів досудового слідства займає професійне навчання, складовими елементами якого є: початкова підготовка; перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів; службова підготовка.

Вагоме місце у системі професійного навчання персоналу органів досудового слідства займають заняття зі службової підготовки, які, у свою

чергу, передбачають насиченість психологічними складовими та елементами професійної діяльності слідчого.

Підводячи підсумок зазначимо, що вище проаналізовані елементи психологічної роботи з працівниками органів досудового слідства національної поліції України є взаємозв'язаними та взаємообумовленими. Помилки та упущення в процесі реалізації одного або декількох елементів системи психологічної роботи зі слідчими обов'язково негативно відобразяться на результатах слідчої діяльності.

Висновки: суб'єктно-об'єктний аналіз обраного нами проблемного питання в галузі юридичної психології дозволив сформулювати ряд загальнотеоретичних положень, які матимуть теоретико-методологічне значення для подальшого дослідження проблемних питань психологічного забезпечення діяльності слідства за умови його практичної реалізації, яка сприятиме підвищенню ефективності слідчої діяльності в цілому.

Список використаних джерел:

1. Питання реформування органів внутрішніх справ України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Про затвердження Положення про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 12 грудня 2015 р. № 136 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>.
3. Про затвердження Положення про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 12.12.2015 № 136 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>.
4. Криштанович М. Державне управління кадровим забезпеченням органів внутрішніх справ України / М. Криштанович // Демократичне врядування: науковий вісник. – 2012. – Вип. 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lvivacademy.com>.
5. Бандурка А.М. Основы психологии управления / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская – Харьков: ун-т внутр дел. 1999. – 528 с.
6. Тхоржевский Д.О., Назимов І.М. Трудове виховання і професійна орієнтація школярів / Д.О. Тхоржевський, І.М. Назимов. – К.: Товариство «Знання» Української РСР, 1979 – 48 с.
7. Проблеми професійної психологічної підготовки слідчих ОВС України / І.М. Шопіна // Право і Безпека. – 2002. – № 4. – С. 203–206.
8. Грейсон Дж. К. Американский менеджмент на пороге XXI века – / Дж.К. Грейсон, К. М. О'Дейл – М: Экономика, 2000. – 452 с.

9. Петров В.Е. Система психологического обеспечения профессиональной деятельности МВД России / В.Е. Петров – М.: Абсолют, 2007. – 208 с.

10. Барко В.І. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України / В.І. Барко, Ю.Б. Ірхін, Т.В. Нещерет – К.: РВЦ КНУВС, 2007.

11. Курило В.М., Шепотько В.П. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки / В.М. Курило, В.П. Шепотько – К.: «Деміур», 2006. – 432 с.

12. Проблеми професійної психологічної підготовки слідчих ОВС України / І.М. Шопіна // Право і Безпека. – 2002. – № 4. – С. 203–206.